

MILAN KOPECKÝ

K MOUŘENÍNOVĚ HISTORII O JEDNOM SELSKÉM PACHOLKU

V dějinách starší české literatury se nejednou setkáme s dílem, které bylo několikrát opisováno nebo vydáváno tiskem a vnímáno několika generacemi. Málokdy se nový opis nebo nové vydání zcela shodovaly se svou předlohou. Častější jsou případy, kdy nové, někdy pronikavě změněné poměry společenské a hospodářské nutily opisovače nebo vydavatele, aby k nim zaujal stanovisko. To je konečně samozřejmé. Literární dílo podléhá řádu společenského a literárního vývoje, podmínkám času a místa — a jen takové dílo, které má schopnost přetvářet se a být aktuální v tom nejlepší smyslu, může být několikrát povýšeno na nepostradatelnou složku literárního úsilí různých dob. Mnohdy právě tematika staršího díla je vhodná k tomu, aby reagovala na situace, na něž současná produkce nestačí nebo které unikají její pozornosti. Nová redakce starší práce se tak stává více méně osobitou součástí ostatní literární produkce dané doby. Proto lze každou novou redakci literárního díla vyložit správně v celé složitosti jen s přihlédnutím k nové situaci, která se ve změnách této redakce obrazila.

Naše literární historie má dosud velmi málo prací, podávajících srovnání různých verzí téhož literárního díla. Ze starších je pozoruhodná Máchalova studie *Tragedie neb hra žebračů v české a polské literatuře*,¹ v níž autor srovnává tři redakce této hry polského původu (z r. 1573, 1608 a 1619). Proti Máchalovu statickému srovnání, které dnes už neuspokojuje, upozornil nedávno Josef Hrabák v práci *Dvě redakce staročeské Rady otce synovi*² na nutnost zkoumat textové změny v souvislosti se změnami společenské situace a s tohoto hlediska se pokusil o výklad textových změn v pohusitské redakci RO (Musejní rukopis II F 9 z 50. let 15. stol.) a o stanovení místa této redakce v našem literárním vývoji. Hrabák tím ukázal, že se básnické dílo několikrát vydávané nedá vyložit jednou provždy. Změny v jednotlivých verzích nebo redakcích — od drobných úprav lexikálních a stylistických až po přeladění základního tónu předlohy — nejsou libovolné, ale upravovatelův záměr je pod vlivem určité situace. Badatel se proto musí pokusit o výklad s různých hledisek podle toho, jak nová verze nebo redakce zobrazila novou skutečnost.

Tato práce je příspěvkem k objasnění problému, jak žije literární dílo a jak je, pozměňováno. Ukážíme na dílku, které žilo dlouho v povědomí jako lidová knížka a bylo často znovu vydáváno za měnící se sociální, hospodářské a politické situace — od doby předbělohorské až do obrození.

I.

Ve 12. kapitole třetí knihy *Jak se kdy v Čechách tancovalo*³ otiskl nově Čeněk Zíbrt *Historii o jednom selském pacholku Tobiáše Mouřenína z Lito-*

myšle. Tato jednoaktová hra není původní: Mouřenin ji zpracoval r. 1604 podle německé hry Dietricha Albrechta, která vyšla r. 1599 v Erfurtě.⁴ Mouřeninova hra byla pak často vydávána; Zíbrt o tom poznamenává: »Srovnával jsem jednotlivá vydání a přesvědčil jsem se, že vydání pozdější byla skoro doslovně (až na jazykové změny, přizpůsobené době novější) otiskována ze starších.«⁵ Svým článkem se pokusím opravit tento soud zasloužilého badatele.

Pozornost, kterou dosud naše literární historie věnovala Tobiáši Mouřeninovi z Litomyšle, není velká.⁶ Je to pravděpodobně tím, že celé jeho dramatické dílo, vzniklé kolem r. 1604 (kromě naší Historie hra Věk člověka⁷ a komedie Vejstupný syn,⁸ otiskovaná obyčejně pohromadě s Historií), je překladem z němčiny. Německou předlohu má také spis Líčidlo krásné pannám i paním (1594)⁹ a oživením německé látky je i Kronika o Rohovém Sajfrýdovi (1615).¹⁰

Podceňování T. Mouřenina je nesporně důsledkem nazírání, které v starší literatuře oceňovalo jen thematickou původnost. Takové stanovisko je však apriorní, nehistorické a znemožňuje správné hodnocení naší literární minulosti nejen proto, že konstatováním »odvozenosti námětu« se nic nevyřeší pro otázku jeho uměleckého zpracování,¹¹ ale zejména proto, že zaměření pozornosti na »původnost« odvádí badatele od zjišťování funkce literárního díla, jeho společenského působení. To platí i pro Mouřenina, který jistě nebyl při výběru německých originálů pro překlad veden náhodou, ale vybíral je s jistým záměrem. To lze dokumentovat právě na jeho Historii: V době zesílených rozporů náboženských na počátku 17. stol. zvolil on, příslušník luteránského vyznání, skladbu, stranici počtivému příslušníku venkovské chudiny proti židu-lichváři¹² (v originále proti mnichu) a proti asociálnímu městskému právu. Subjektivně chtěl dílo postavit do služeb současného boje luterského směru proti vzrůstající moci katolického panstva, objektivně však jeho skladba přesáhla náboženské pole a stala se protestem proti nespravedlivému zisku, proti krádeži, proti vykořisťování vůbec. Snad právě pro tento postoj byla Historie dlouho oblíbená mezi lidem a znovu otiskována v době pobělohorské.

II.

Podle Tobolkova Knihopisu¹³ zachovala se nám Mouřeninova jednoaktová hra v 10 tiscích, uložených v Národní a universitní knihovně (NUK.), v Knihovně Národního musea (MK.), v knihovně na Strahově (Strahov. K.) a v knihovně slovanského semináře brněnské university (Slov. MU).

Děkuji správám těchto knihoven za laskavé zapůjčení tisků.

Písmen, uvedených v závorce, budu užívat místo signatury:

- (A) MK. VG 111,
- (B) MK. 27 E 33, Slov. MU S 3492,
- (C) MK. 27 D 38 (značně poškozené torso, obsahující asi čtvrtinu pův. textu),¹⁴
- (D) Strahov. K. FK II. 99,
- (E) MK. 27 E 90,¹⁵
- (F) MK. 27 E 51,
- (G) Strahov. K. FK IV. 76,
- (H) NUK. 54 K 11313,
- (Ch) MK. 27 E 54.

Tobolkovy údaje doplňuji v Knihopisu neuvedeným tiskem z Universitní knihovny v Brně, sign. St 1-333084 (I). Rok vydání je uveden toliko u B (1679); A je opisem tisku z r. 1647. Ostatní tisky, vesměs ze 17. a 18. století, jsou nedatovány; místo datace bývá poznamenáno, že hra byla vytištěna »roku toho« nebo »roku tohoto« (u I »pro ukrácení chvíle«), jak tomu bývalo běžně u lidových knížek ze snahy o stálou aktuálnost na knižním trhu.

Při srovnávání 11 tisků,¹⁰ z nichž jen oba exempláře B jsou z téhož vydání, se nám zřetelně rýsuji dvě redakce. První je představována tisky A, B, C, D, E, F, G, I, druhá H a Ch. Ovšem i mezi jednotlivými tisky obou redakcí jsou změny jazykové, stylistické a rýmové. Proto si v další části všimneme nejdříve rozdílů mezi tisky první redakce a potom teprve odchylek tisků druhé redakce od redakce první.

Abychom mohli sledovat i dějové rozdíly obou redakcí, seznámíme se především s obsahem Historie.

Pacholek, který sloužil po tři léta u sedláka, žádá zaslouženou mzdu. Sedlák mu ji nechce vyplatit a přeje si, aby čeledín sloužil dál zadarmo. Když pacholek trvá na svém požadavku a chce ze služby odejít, sedlák jej propouští se třemi groši. Pacholek prostoduše děkuje za tak velkou odměnu, jakou by prý nedostal mnohý, který »umí čisti, psáti«, jemuž by spíše ještě připočetli dluhy. Na cestě do města potkává pacholek nejdříve »chudého člověka«, kterému daruje jeden groš, a pak »pocestného muže« (v některých textech »počestného muže«), kterému dává dva groše zbývající. Za to mu »pocestný muž« slíbí vyplnění tří přání. Pacholek chce housličky, které by měly záračnou moc: kdo je bude slyšet, musí tancovat, pokud budou hrát. Dále žádá o dobrou kuši se šípy, které zasáhnou vše, nač namíří. Třetím jeho přáním je, aby mu každý hned dal to, co pacholek bude chtít, a to ať peníze nebo zboží.

Na hrázi u rybníka potkává pacholek žida, který se vysmívá jeho kuši, dobré snad jen na střílení myší. Pacholek ironicky odpovídá, že kuše je určena ke střílení židů. Žid zpozoruje v trní za rybníkem vrabce, který, jak se mu zdá, »vyznává: krad, krad, krad«. Prosí proto pacholka, aby vrabce zastřelil, a slibuje, že se svlékne, přeplave rybník a vrabce z křoví vynese. Pacholek šípem vrabce skutečně zasáhne a ve chvíli, kdy žid hledá ptáka v trní, začne hrát na housličky. Do krve popíchaný žid mu slibuje sto dukátů, jestliže přestane hrát; přiznává se, že o tyto peníze okradl křesťany a že nyní, v době moru, chtěl s nimi utéci do jiného kraje.

S penězi odchází pacholek do blízkého města. Žid oznamuje městskému rychtáři, že byl na cestě »jakýms loťřasem« okraden. Rychtář zajme pacholka a odevzdává jej katovi. Cestou k šibenici si pacholek stýská na kvapně a kruté městské právo. Žid, spokojený s ortelem nad pacholkem, doporučuje mu, aby řekl, že peníze dostal za svou hru. Pacholek to odmítá, ale když ho kat nutí, aby vystoupil na žebřík k šibenici, prosí, aby zavolal rychtáře. Žádá, aby si mohl před smrtí zahrát na své housličky. Rychtář mu vyhovuje a žid, poučen již tancem v trní, dá se uvázat ke sloupu. Jakmile pacholek začne hrát, odtrhne se žid od sloupu, začne znovu tančit a s ním tančí všichni »obecní lid«, shromážděný při popravě, dokonce i kat, který spadl se žebříku. Tancem umdlený lid i s rychtářem prosí pacholka, aby přestal. Utančený žid se vyznává ze své viny, že toliž ukradl peníze křesťanům. Nyní chce, aby peníze dostal pacholek. Žid je na rychtářův

rozkaz uvržen do vězení a pacholek s dukáty propuštěn. Hra je zakončena »závěrkem« s mravoučnou tendencí: každá nepravost je po zásluze potrestána.¹⁷

S thematem kouzelného nástroje, jehož hra pomáhá chudému poctivci, setkáváme se v různých obměnách i v jiných literaturách evropských, ovšem s jistými změnami v jednajících osobách: místo pacholka tam bývá sirotek, pastýř nebo vůbec nějaký chudý mladý muž, místo »pocestného muže« sirotkova zakletá matka, Kristus, sv. Petr, skřítek, žebrák, místo našeho žida mnich, purkmistr nebo pacholkův lakomý pán; místo houslí píšťalka nebo jiný hudební nástroj. Motiv zázračného nástroje, při němž musel každý tančit, je domovem i v naší lidové slovesnosti (na př. pověst o Švandovi dudákovi nebo o čarovné base).¹⁸

Jednotlivé tisky první redakce se vzájemně liší drobnými změnami gramatickými a stylistickými a úpravami rýmovými. Proberu je dále ve dvou skupinách; do první jsem zařadil změny gramatické a stylistické, do druhé úpravy rýmové.

V citovaných dokladech zachovávám zásady ediční praxe Památek staré literatury české; majuskule v závorce označují tisky, z nichž cituji, číslice verš daného tisku; verše neúplného a poškozeného tisku C označuji číslováním podle A.

Změny gramatické a stylistické směřují většinou k přiblížení hovorové řeči. Je to zvláště zřejmé z úprav hláskových a tvarových, na př.:

hled, aby chuť <i>neostydla</i>	(A 44)
hled, ať by chuť <i>nevostydla</i>	(B 44; v textu je zřejmá tisková chyba novostydla)
hled, ať by chuť <i>neustydla</i>	(D, E, F, I 44, G 40, C 0)

Tento příklad je zároveň dokladem na záměnu slov. — Prothetického v-před -o na začátku slova je v některých případech užito ve většině textů, na př. a mnohé křesťany *vobral* (A, B, C, D, E, F 358, G 328; I 358: obral) nebo: nuž, ještě jednou *vokolo* (A, B, D, E, F 368, G 336, C 0; I 368: okolo).

a <i>nechtí</i> mu tolik dáti	(A, B, D, E, F 86)
<i>nechtějš</i> mu tolik dáti	(I 86)
a <i>nechtěj</i> mu tolik dáti	(G 72, C 0)

nahrál mi jest <i>v onom</i> houští	(A 466)
nahrál jest mne <i>v onom</i> houští	(B 466)
nahrál jest mi <i>v onom</i> houští	(C, D, E 466)
nahrál se mi <i>v onom</i> houští	(F, I 466)
nahrál se mi <i>v onem</i> houští	(G 434)

Někde je změna provedena z neporozumění původnímu výrazu:

vím, kterak on umí <i>housti</i>	(A, B, C, D, E 465; F 465: vím, kterak . . .)
vím, kterak on umí <i>houdsti</i>	(G 433)
vím, kterak on umí <i>houdt</i>	(I 465)

Příkladem opačného postupu, od výrazu lidového ke spisovnému, je verš:

Když toho <i>trýho</i> dostanu	(A, B, D, E, F, I 269)
Když toho <i>třetího</i> dostanu	(G 241, C 0)

Ojediněle nejsou ani tvary hyperkorektní: upravovatelé ze snahy, aby se vyhnuli tvaru domněle lidovému, užijí tvaru domněle spisovného, jako na př.:

- s čerstvýmá nohami* vyšel (A 258)
s čerstvými nohami vyšel (B, D, E, F, I 258)
s čerstvými nohami také vyšel (G 230, C 0)

Zajímavým dokladem úpadku duálu je také verš:

- dokud housličky *v rukou* mám (A 370)
dokud housličky *v ruku* mám (B 370)
dokud housličky *v rukouch* mám (D, F, I 370, G 358)
dokud housličky *v rukách* mám (E 370, C 0)

V oblasti syntaktické je nejčastější změna slovosledu, příklady však nesvědčí jednoznačně o odstraňování slovosledu neobvyklého:

- Jděte, při něm je najdete,
jen ho brzo směle jměte. (A 413—414)
- Ještě je při něm najdete,
jen ho brzy směle jměte. (B 413—414)
- Jděte, při něm je najdete,
jen brzy, jen směle jměte. (I 413—414)
- Jděte, při něm je najdete,
jen brzy směle ho jměte. (D, E, F 413—414, G 381—382, C 0)
- jen poruč svou duši Bohu (A, B 454)
jen poruč duši tvou Bohu (C, D, E, F, I 454; G 422: poruč)
- mohla by se státi milost (A, B, D, E, F, I 458)
státi by se mohla milost (G 406, C 0)

Rozdíly mezi jednotlivými tisky jsou v některých předložkových a slovesných vazbách (na př. *mimo* se pojí i s gen. a po slovese *slyšeti* bývá též gen.):

- Třeba-li vysvěčování
mimo své vlastní přiznání (A, B, D, E 421—422, G 389—390;
F 421—422: vlastní)
- Netřeba vysvěčování
mimo svých vlastních vyznání (I 421—422, C 0)
- Dokud *housličky* slyšíme (A, B, C, D, E 479)
Dokud *houslíček* slyšíme (F, I 479, G 447)

Vliv hovorového jazyka je patrný i na změnách v kongruenci:

- celá* tři léta dělaje (A, B, C, D, F, I 5)
celé tři léta dělaje (E 5)
celý tři léta dělaje (G 5)

Ze všech změn nejvýraznější jsou změny lexikální. Upravovatelé nahrazují slova starší a neobvyklá slovy novějšími, výrazy knižní lidovými a výrazy ne dosti přesné výstižnějšími. Z četných dokladů uvádíme aspoň:

Pane, slyšte mne <i>prostého</i>	(A, B 186)
Pane, slyšte mne <i>sprotného</i>	(D, E, F, I 186, G 164, C 0)
Buď že chci mít, neb <i>kunštují</i>	(A, B 264)
Buď že chci mít, neb <i>skušují</i>	(D, E, F, I 264, G 236, C 0)
Tu ho máš! <i>Jdiž</i> , měj se dobře	(A, B 151)
Tu ho máš! <i>Již</i> měj se dobře	(D, E, F 151, G 135)
Tu ho máš! <i>Již</i> se měj dobře	(I 151, C 0)
<i>chudého</i> , měl nouze mnoho	(A 198)
<i>chudinku</i> , měl nouze mnoho	(B, D, E, F, I 198, G 176, C 0)
Věděl jsem já <i>dobře</i> o tom	(A, C, E, F, I 485, G 453)
Věděl jsem já <i>prvé</i> o tom	(B 485)
Věděl jsem já to <i>dobře</i> o tom	(D 485)
musím proň lézti <i>pod trní</i>	(A, C, D, E, F, I 334, G 304)
musím proň lézti <i>po drní</i>	(B 334)
právo <i>našlo</i> , abys visel	(A, B, D, E, F, I 442)
právo <i>vyřklo</i> , abys visel	(G 410, C 0)
<i>na katu</i> vystřelil duši	(A, C, D, E 322; F, I 322, G 292:
<i>na čertu</i> vystřelil duši	(B 322) vystřelil)
Což chceš, <i>slyšet</i> nemohu	(A, E 453)
Co chceš, <i>já slyšet</i> nemohu	(B, C, D, F, I 453)
Co chceš, <i>já ti pomoci</i> nemohu	(G 421)
<i>To i tebe</i> u mne píchá	(A, B 55)
<i>To vše tebe</i> u mně píchá	(D, E, F 55)
<i>To vše</i> u mně tebe píchá	(I 55)
<i>Dobré bydlo</i> tebe u mně píchá	(G 45, C 0)
<i>Hen</i> vidím opět jiného	(A, E 160)
<i>Hyň</i> vidím opět jiného	(B 160) /
<i>Hyn</i> vidím opět jiného	(D, F 160, G 144)
<i>Již</i> vidím zase jiného	(I 160, C 0)

Tato záměna hen, hyň, hyn, již se vyskytuje několikrát, na př. A, B, D, E, F, I 290, G 260, C 0 nebo A, B, D, E, F, I 303, G 273, C 0.

Změny rýmové jsou způsobeny nejčastěji uvedením vhodnějšího nebo novějšího výrazu. Přitom je charakteristické, že upravovateli textu G víc záleželo na volbě slov než na zachování rýmu. Avšak i v jiných textech narušují úpravy pravidelnou rýmovou strukturu.¹⁰ Svědčí o tom na př. verše:

Zdař vám Bůh, můj pane fojte, ach prosím, slyšte, nastojte	(A, B 407—408)
Zdař vám Pán Bůh, milý pane, ach prosím, slyšte, nastojte	(D 407—408)
Zdař vám Bůh, můj milý pane, ach prosím, slyšte, nastojte	(E, F 407—408, G 375—376)
Zdař vám Bůh, můj milý pane, prosím vás, teď vyslyšte mne	(I 407—408, C 0)

Z dokladů vidíme, že upravovatelé D, E, F, G změnili oslovení rychtáře, avšak jen v I je snaha o úpravu rýmu v následujícím verši.

Toto nerespektování rýmu je nejpozoruhodnější v G, kde častěji než v ostatních textech dává upravovatel přednost vazbě novější nebo významově přesnější před rýmem:

Rychtář: Prav, nemám darmo svíček!
Pacholek: Půjčte mi jen mých housliček (C, D, E, F, I 459—460; A, B 459—460:
Prav, nemáme...)

Rychtář: Prav, nemám tu kdy státi.
Pacholek: Půčte mi jen mé housličky (G 427—428)

Nu, přivažtež toho hřícha,
copak ho ta zem tak píchá? (A, B, C, D, I 469—470; F 469—470:
přivažte)

Nu, přivažte toho kluka,
copak ho ta zem píchá? (G 437—438)

Jen nech již toho hudeňi.
A my skáčem do umdleni (A, B, C, E, F, I 499—500; D 499—500:
hubeni)

Jen nechej již toho hraní.
A my skáčem do umdleni (G 467—468)

V G se také na několika místech setkáváme s krácením textu nebo s vnechááním jednoho i více veršů, na př. (v levém sloupci uvádím znění textu B, v pravém textu G):

Tak každý muž z toho znáti,
že má s pravdou přímo státi,
neb kde bývá podvodná lest,
tu jistě malé štěstí jest.
(B 542—545)

Tak má každý s pravdou státi,
nikoliv podvodnou lest otvírati.
(G 508—509)

Nebo:

Pocestný muž:
Hej, počkej medle, příteli!
Co chceš, abychom zmizeli,
prv nežli dojdem sebe,
Neboj se mne, prosím tebe,
nebt' přeji všeho dobrého,
líto mi tě ubohého.
Vidouc, žeš prvě byl vesel,
žádný smutek na tě nešel,
chválil jsem tvou mysl jistě,
dívajíc se na tom místě,
až mi ku podivu bylo,
co tě tak obveselilo
na této cestě samého.
(B 173—185)

Pocestný muž:
Hej, počkej medle, milej příteli!
Neboj se mně tuto chvíli,
však ti přeji všeho dobrého,
líto mi tě ubohého.
Vidouce tě veselého bez zármutku,
chválíce tvou mysl v tom háječku,
na této cestě tak samého.
(G 157—163)

V textu G se též zřetelně projevuje tendence po rozrušování pravidelného osmislabičného verše. Nejčastěji je toho dosaženo vkládáním dvouslabičných slov:

Snad můžeš na tom dosti přestati,
svážíc svůj filec vandrovati. (G 57—58)

Snad můžeš na tom přestati,
svážíc filec vandrovati. (A, B, D, E, F, I 71—72, C 0)

Z uvedených příkladů je zřejmé, že gramatické, lexikální a stylistické úpravy mají dvoji ráz, zdánlivě protichůdný: vznikly na jedné straně vlivem hovorového jazyka, na druhé straně ze snahy vydavatele po uhlazeném a přesném spisovném výrazu; přitom však v hrubých rysech jde o tendenci přiblížit dílo lidovému publiku, posílit lidovost jeho jazyka. Několik nevýznamných odchylek mezi jednotlivými texty může být stejně důsledkem špatného čtení předlohy nebo neporozumění textu, jako tiskovými chybami.²⁰ V oblasti veršové techniky je nejzajímavější G, jehož upravovatel někdy rozrušuje sylabismus, nahrazuje rým asonancí a nesnaží se o vhodné doplnění rýmových dvojic. G odlišuje od ostatních tisků také úsilí o zhuštěnost výrazu. Je však třeba zdůraznit, že toto úsilí, které si na některých místech vynutilo vypuštění veršů, nijak nenarušilo dějovou stavbu.²¹

III.

Od textů, jimiž jsme se dosud zabývali, liší se podstatně texty H a Ch, které tvoří druhou redakci. I když mezi oběma těmito texty nejsou značné rozdíly, všimnu si jich odděleně.

Pokud jde o H, není pochyby o tom, že upravovateli tohoto textu, který se datací ostatních skladeb na počátku sborníku hlásí do poslední čtvrti 18. stol. (na titulní stránce H je rukopisná datace 1796, určující termín ante quem), sloužil za předlohu některý ze starších tisků první redakce, snad i text původní. Z textu první redakce se však v H zachovala pouze malá část, asi osmina z celkového počtu veršů, přesto však jazyková struktura je v podstatě stejná.

Poměrně nejvíce je z první do druhé redakce přejato na začátku skladby, při čemž jediná souvislá přejatá pasáž (úpravy jsou zde jen drobné) je úvod »skládatelův« a první výstup pacholkův. Tento výstup je charakteristický pro upravovatelův vztah k převzatým místům:

Pacholek:

Slyš, sedláče, kdež chceš jíti?
Já nemíním víc sloužiti.
Dostí jsem dlouho pracoval,
voral, dvůr tvůj opatroval,
vyháněl ovce i svině
a všecko dělal upřímně
po ty tři léta, dobře víš,
co tehdy mi nezaplatíš?
Nechciť být déle u tebe,
jináčeť opatřím sebe,
když mi zasloužilou mzdu dáš,
půjdu svou cestou, uhlídáš.
Pohledám pána jiného,
jináče než ty vtipného,
kdež budu mít lepší zvůli.
(B 17—31)

Pacholek:

Sedláče, máš-li svědomí,
nechceš platit za sloužení,
dostí jsem dlouho pracoval,
voral, dvůr tvůj opatroval,
vyháněl ovce i svině
a všecko dělal upřímně
po vše tři léta, dobře víš,
proč jak sluší mně neplatíš?
Když mi zasloužilou mzdu dáš,
půjdu svou cestou, uhlídáš.
Pohledám pána jiného,
ne jen pro sebe vtipného,
který by za moji práci,
měl jistý plat jak vojáci.
(H 17—30)

Vidíme, že autor H vynechává samozřejmosti (dvojverší 25—26 v B jen znovu opakuje to, co je známo z autorova prologu), vyjadřuje se přesněji (první dva verše) a konkrétněji (poslední dva verše).

H se liší od textu první redakce už svým názvem: je označen jako »Směšný příběh o jednom sedlském pacholku, v krátké rytmy uvedený, a pro obveselení mysle vydaný«, kdežto první redakce měla titul »Historia kratochvilná o jednom selském pacholku, kterak u sedláka za tři groše tři léta sloužil, co potom za ně sobě koupil a zjednal. A o poběhlém židu, který před morem utekl, jak ho ten pacholek do hustého trní přivedl, že v něm nahý tancovati musil a hrozně se po všem těle zdrápal. Přidaná jest k ní nazad pěkná komedie v čtyrech osobách«. (B)²² Rozsahem je H (o 644 verších) delší než první redakce (B má 555 veršů).

Odišné je též obsazení skladby; buď jde o výměnu herce, nebo o uvedení statitů: místo pocestného muže vystupuje zde lesní duch a rychtář má po boku ještě konšely, stejně jako popravec pacholky, avšak ani konšelé, ani pacholci jako jednající osoby nevystupují.

Záměnu pocestného muže lesním duchem nesmíme posuzovat měřítkem naší doby. Místo pocestného muže nastupuje sice postava jakoby z jiného světa, avšak vztah vyprávění ke skutečnosti tím neutrpěl. Právě naopak: jde jen o výměnu figur, vztah děje ke skutečnosti je však, jak uvidíme, společenskou kritikou prohlouben.

Přesto, že děj je v hlavních obrysech zachován, jsou mezi první a druhou redakcí jistě rozdíly v podrobnostech. Některé z nich jsou celkem nevýznamné (pacholek nepotkává pocestného muže, ale lesního ducha, neodchází do města před židem, ale čeká v lese u rybníka atd.), zato však jindy přinášejí takové prvky, z nichž je patrné, jak upravovatelův kritický postoj nabývá ostrosti: Rychtář se uvolí zajmout pacholka teprve tehdy, až mu žid slíbí jistou částku ze svých dutátů, při čemž v rychtářových slovech

jak právu míníš zaplatit,
tak ti také bude sloužit (H 407—408)

je obsažena narážka na úplatnost práva.²³ Pro tuto úplatnost jsou příznačné i verše, jimiž se rychtář obrací ke konšelům:

Pojďte se mnou bez prodlení,
budem mít dobrou pečení,
hbitě, páni konšelové,
budou peníze hotové. (H 417—420)

Pacholek marně nabízí rychtáři, aby se s konšely o peníze rozdělil a jeho propustil; rychtář odevzdá pacholka popravci a jeho pomocníkům. Nyní začíná vtípné domlouvání mezi pacholkem a katem o popravě:

Popravec:

Slož hned tvoje šípy, kuši,
a připravuj k smrti duši.
Neboj se, jak tomu zvykneš,
jak jen tam chvílku pobudeš,
nedělej si z toho hračku,
půjdem spolu na houpačku.

Pacholek:

Ach, prosím vás, milí páni,
já nejsem zvyklý houpání.
Mohl by provaz oslábnout
a já z něho dolu spadnout.

Popravec:

S tím dobře zacházet umím,
neboj se, já tě přitužím,
tak brzy dolu nespadneš,
jenom tam drobet vychladneš.
(H 479—492)

O něco dále:

Popravec:

Nu, pacholče, již jsme tady,
není tobě jinší rady,
vstup volně na první šprýšel,
již jest čas, aby jsi visel.
Nahoru vylézem spolu.
ale já sám slezu dolu.

Pacholek:

Takového kamaráda,
věř, sobě žádný nežádá,
není to přátelstvo k smíchu,
sám slízt, mne tam nechat v štychu.

Popravec:

Nech všech řečí a lez dále,
máš svůj život již namále,
až dolézeš pod ten trámek,
dám ti provázek na chřtánek.
(H 515—528)

Dialogem mezi popravcem a pacholkem rozšířil skladatel H — ve srovnání s první redakcí — značně popravní scénu: z kata, který si v první redakci zahrál celkem nevýznamnou desetiveršovou roli, vytváří autor druhé redakce rázovitou figurku panského přísluhovače.

Další dvě obsahové změny, které provedl autor druhé redakce, jsou sice drobné, ale přispívají ke zvýšení dramatického napětí: pacholek žádá, aby popravě byl přítomen žid; popravec spadl se žebříku a tančí »uvnitř šibenic«. Pak následuje ta část »směšného příběhu«, jež je nesporně ideovým vyostřením celého konfliktu, v němž je pacholek vyličen jako opak rychtáře, žida a konšelů: lidový hrdina je tu postaven do protikladu s příživníky společnosti a autorovy sympatie jsou na jeho straně. To je podtrženo sebeironisováním rychtáře, který se při tanci bojí o své břicho a jemuž praskne »komínek«, takže si musí držet kalhoty, aby netančil v košili:

I toť jest prokletý synek,
mně se již přetrh komínek,
musím přece tancovati,
rukou kalhoty držeti.
O, pane rychtáři, brávo,
teď jste zapomněl na právo,
to jsou jiné redouty,
v ruce držeti kalhoty.

Co by to za špásy byly,
rychtář tancovat v košili,
místo chvály v tomto tanci,
dělat hanbu celé obci.
(H 597—608)

Ironii vkládá autor i do pacholkovy odpovědi rychtáři, který pacholka prosí, aby skončil svou hru, a slibuje mu propuštění:

Pane rychtář, ještě jednu,
já si drobet vešje sednu,
by jste to lepší slyšeli,
mně víc věšeti nechtěli.
(H 613—616)

Když pacholek skončí hraní, nechce peníze, loučí se se všemi a žádá je, aby pamatovali na jeho housličky.

Pro účinnost díla je příznačné i to, že druhá redakce není ukončena mravokárným »závěrkem«. ²⁴ Sociální zaměření je tu však — ve srovnání s první redakcí — značně zesíleno, na př. (uvedené verše v první redakci nejsou):

Kdo dá almužny chudému,
Bůh navrátí stokrát jemu,
(H 123—124)

Nebo: Když budu žádat peníze,
každý ať dá to, co může,
jeden mně dá, já druhému,
potřebnému neb chudému.
(H 235—238)

Nebo: Jak jsi slíbil, tak se chovej,
chudému almužny podej.
(H 247—248)

Z toho, co jsem uvedl, je vidět, že původní kratochvilná »historie« s mravoučnou tendencí stává se v textu H (i Ch) ostrou satirou, vysmívající se úplatnému městskému právu a jeho představitelům.

Účinnost skladby a její satirické vyhocení zesiluje i výběr slov (pejorativa a obraty z hovorového jazyka, jako »hned se pakůj do rybníka«, v. 303). Skladby druhé redakce jsou po stránce lexikální velmi zajímavé i proto, že vedle slov pejorativních a lidových najdeme zde slova, patřící zřejmě do slovní zásoby veleslavinské (na př. proba z lat. probatio ve významu zkouška, zkoušení, diverse z lat. diversus = nepřátelský, protivný ve významu protivenství, komoce z lat. commotio ve významu pohnutí, rozčilení nebo rozdráždění), takže stojí vedle sebe prvky tradiční »literární« češtiny a prvky hovorové. Nezdá se však, že by šlo o záměrnou konfrontaci, spíš jde o to, že se tradiční slovník postupně rozšiřuje vulgarismy.

V řazení motivů a scén nelze sice mezi oběma redakcemi pozorovat větší rozdíly, protože nejsou rozdílné situace, které hra obráží, ale vypravěčská technika druhé redakce je mnohem obratnější. Srov. na př.:

Žid:
Hyň sedí na trní vrabec
černý jakoby krkavec.

Žid:
Ai, když jsi tak dobrý střelec,
popatř, tamto sedí vrabec

Vytáhl krk, volá na tě,
ví snad o některé ztrátě,
slyšíš, vyznává krad, krad, krad.
O zastřel ho, co bych mu rád.
Trefíš-li, hnedky se zzuji
a toť pod hrdlem slibuji,
žeť přes rybník proň popluji,
v tom trní ho vyslizuji.
Bych se měl slíci do naha,
vynesuť ven toho vraha.
(B 303—314)

za rybníkem na tom trní,
kouká, kde jest jaké zrní.
Jsi-li tedy dobrý střelec,
zastřel ho, a já hned můj filec
z sebe svundám, i mé šaty,
i svléknu se až do paty,
přes tento rybník přeplovám,
toho vrabce z trní vyndám.
Tobě ho spátky přinesu,
pak půjdeme dále k lesu.
(H 279—290)

Upravovatel H odstraňuje nedůslednost mezi vrabcem a jeho krkavčím skřekem (Mouřenin si zřejmě nevěděl rady s krkavcem německé předlohy) a zároveň zvyšuje dramatické napětí, protože není vysvětlena příčina židova strachu před vrabcem. Je vůbec zajímavé, že druhá redakce nekonkretisuje židovo provinění, toliko je naznačuje v pacholkových verších:

plovej pro něj bez meškání,
musíš dělati pokání,
koliks set ošidil lidí,
kdo teď zas tebe ošidí.
(H 299—302)

I v závěru chybí židovo přiznání, že »křesťany obloupil« (B 515).

Srovnání veršů obou redakcí vede ke konstatování shodnosti: jde o tradiční verš osmislabičný (výjimky jsou celkem řídké) s rytmem převážně trochejským — slovní přízvuky nejsou však rozloženy pravidelně — a s rýmem sdruženým, nahrazeným místy asonancí. Ve druhé redakci stojí za povšimnutí některé přesahy, jako na př. H 178—179 nebo H 284—285.

Zaměření k lidovému publiku je ve »směšném příběhu« zesíleno i úpravami, do nichž autor vložil lidovou moudrost, jako na př.:

že kdo po lahůdkách touží,
kus chleba sotva zaslouží.
(H 45—46)

Text Ch, obsahující 643 veršů, má odlišný název: Směšný příběh o jednom sedlském pacholku, v krátkých rytmích uvedený a pro mládež k nevinnému obveselení vydaný. Pozoruhodné je, že zbytky textu první redakce, jež ještě najdeme v H, jsou v Ch většinou přestylisovány. Srov. na př.:

Hle, tamto vidím jiného
vycházet proti mně právě.
Musím rozmyslit zdravě,
mám-li k němu hned vstříc jít,
svou příhodu oznámiti.
Vidím, že jest ctná osoba,
seznámíme-li se oba.
Utratím to tak po troše,
budu pykat pro mé groše.
Toho se bojím nejvíce,
až se třese v těle srdce;
neb mně to již mysl praví,
že mne veselosti zbaví.
(H 144—156)

Hle, tamto vidím jiného,
on zrovna proti mně kráčí,
musím se mu vyhnout raději,
on bude také žebratí
a snad to marně utratí.
Mně by zůstal jen groš jeden,
mohl bych být o ten podveden,
musím na se pamatovat,
abych nemusel litovat.
Neb dokud jsem v štěstí ještě,
budu vážen ve vsi, v měšti,
neb kdo na se zapomíná,
ku konci k posměchu bývá.
(Ch 141—153)

Mezi H a Ch není na tomto místě výraznějšího odlišení ve vypravěčské technice, ve výběru jazykových prostředků a v tvaru verše. Ale naše zjištění vede k domněnce, že upravovatel Ch patrně záměrně nepoužil původní »historie«. Nelze ovšem vyloučit existenci nějaké úpravy, která se nám nezachovala a jejíž text byl by spojovacím článkem mezi H a Ch.

Kromě míst, kde se H shoduje s první redakcí, přejímá Ch text H poměrně věrně; jen na několika místech vypouští verše, které nejsou obsahově významné. Na jednom místě přidává celé dvojverší:

Budu na tě pamatovat,
když bude někdo tancovat.
Já při té veselé práci,
budu mít směšnou regraci.
(Ch 238—241)

Budu na tě pamatovat,
když bude někdo tancovat.
(H 241—242)

Na několika místech nahradil upravovatel Ch verš textu H jiným, na př.:

Když si mně dobře zaplatil,
dám pozor, bych nic neztratil.
(Ch 64—65)

Když jsi mne dobře zaplatil,
abych ještě s holí bit byl
(H 67—68)

posledně ti zahrám tvoji,
jak se ti zas kůže zhojí
(Ch 338—339)

posledně ti zahrám hezkou,
já vím, že ty chceš židovskou
(H 339—340)

Na rozdíl od H se upravovatel Ch vyhýbá vulgárním výrazům a má navíc některá slova cizí, jako na př. piano ve významu tiše. Do svého textu uvádí některá synonyma, jako na př. ztrýzněný místo ztrápený, horkou lázeň místo trpkou lázeň, zvučící housličky místo hlasité housličky, pohled' místo popatř, rychle m. hnedle a j.

Pravidelné rýmové schema je v Ch na několika místech porušeno. Srov. na př. tento doklad, kde upravovatel spojil sdruženým rýmem tři verše (v pravém sloupci uvádím analogické místo H):

chceš pána hledati sobě,
který by snad hověl tobě,
z rukouch na ruce překládal,
jen koláče jísti dával,
s tebou jak s dětma zahrával.
(Ch 35—37)

chceš pána hledati sobě,
který by snad hověl tobě,
z ruky na ruku překládal,
jen koláče jísti dával.
Budou ti lahůdky dávat,
s tebou jak s dětma zahrávat.
(H 35—40)

Myslím, že se mi podařilo dokázat, že rozdíly mezi první a druhou redakcí jsou podstatné. Nezodpověděna zůstává otázka, zda druhá redakce představuje samostatné zpracování některé starší české verše, či snad překlad nebo úpravu mně nedostupné skladby německé. Pokládám za málo pravděpodobné, že by šlo o nový překlad. Nevyložili bychom, proč se některé části »historie« a »směšného příběhu« kryjí. Cizojazyčná předloha by měla vliv na jazyk a na styl skladby; avšak srovnání společných částí obou redakcí dokazuje, že jazykových a slohových odchylek je poměrně málo. I kdybychom připustili, že jde o nový překlad, museli bychom přiznat, že jeho autor měl po ruce první versi českou. Konečně i fakt, že německý originál nebyl ani zdaleka tak populární jako jeho česká úprava,²⁵ je nepřímým potvrzením našeho předpokladu, že autor »směšného příběhu« z cizí skladby nečerpal.

Ukázali jsme, že mezi texty první redakce postupuje proces zlidovění jazyka a že tu není rozlišení obsahové. Druhá redakce je však charakte-

ristická svou útočností; je tak odrazem doby, která v řadě selských povstání otřásala feudalismem a pozvedala sebevědomí venkovského lidu. V »směšném příběhu« se na rozdíl od »historie« zrcadlí nejen nespokojenost nevolníka s jeho ubohým postavením, ale i postupující sociální diferenciace ve městech, antagonismus městského i venkovského prostředí a nadřazenost města (jeho představitelů) nad vesnicí. S tohoto hlediska není »směšný příběh« jen úpravou staršího literárního díla, ale zároveň také dokumentem doby svého vzniku.

S hlediska literárního vývoje není bez zajímavosti srovnat naši skladbu s pobělohorskými krátkými hrami, t. zv. interludii. K tomuto typu dramatické produkce se naše hra připíná svým dějem a svou formou. Je zde ovšem jistý rozdíl: Interludia (typu Kocmáňkova)²⁶ nejsou — pokud jde o vztah mezi městem a venkovem — sociálně vyhraněná (najdeme v nich stejně útok na vesnický lid a výsměch s posice maloměšťáka, jakož i obranu vesnického života). Naproti tomu naše »historie« i její značně samostatně zpracování v »směšném příběhu« vynívají naprosto jednoznačně jako útok na městské právo; interludium, karikující vesnické obyvatel, je tu obráceno na ruby. Druhá redakce Mouřeninovy hry, vzniklá v době, kdy se interludia (pokud můžeme soudit z materiálu, který dosud zháme) využívají, představuje nejen vyšší stupeň tendence promítat sociální otázky do temat z venkovského a městského života, ale i odvážnější přístup k sociální problematice.²⁷

P o z n á m k y

¹ Věstník České akademie, roč. XVIII (1909), čís. 1, str. 427—433.

² Studie a práce linguistické I, věnováno akad. B. Havránkovi k 60. narozeninám. Praha 1954, str. 395—404.

³ Čeněk Zíbrt, Jak se kdy v Čechách tancovalo. Praha 1895, str. 204—222.

⁴ Dietrich Albrecht, Eine kurzweilige Historia, welche sich hat zugetragen mit einem Bavrenknecht und einem Münche, Wie der Bavrenknecht den Münch in eine Dornhecke bringt, das er nacktet darin muss tanzen, und sich so heisslich zukratzt und zureist. Im Reimweise zusammen gesetzt, gantz kurzweilig und lustig zu lesen: Durch Dieterich Albrechten, Anno 1599. Podle Karla Goedeka, Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung, II. vyd., 1886, str. 372, vyšlo dílo ještě r. 1618 bez udání místa tisku (pravděpodobně Norimberk) s pozměněným názvem Historie, Von einem Bavrenknecht und München, welcher in der Dornhecken hat müssen tanzen. Gantz kurzweilig zulesen, und in Deutsche Reimen gebracht Durch Albrecht Dietrichen.

⁵ Cit. dílo, str. 205.

⁶ Kromě Jungmanna (Historie literatury české, I. vyd. z r. 1825, str. 185, II. vyd. z r. 1849, str. 141), Jos. Jirečka (Rukověť k dějinám literatury české, 1876, sv. II, str. 19), Jakubec (Dějiny literatury české I, 1929, str. 729—730) a Vlčka (Dějiny české literatury I, str. 514, vyd. z r. 1951), kde je základní poučení o Mouřeninovi, všimají si jeho dramatického díla: Jan Máchal, Dějiny českého dramata (Praha 1917, 1. vyd., str. 62—64), Ferd. Menčík, Příspěvky k dějinám českého divadla (Praha 1895, str. 79—80) a V. A. Francev, Češskije dramatičeskije proizvedenija XVI.—XVII. st. (Varšava 1905, str. 20, 47, 53—58). — Mouřeninovi vydavatelé jsou uvedeni u pozn. 7, 8, 9, 10.

⁷ Otiskl Č. Zíbrt v Českém lidu XIII, 1904, str. 337—354, 390—405, 454—469.

⁸ Otiskl Č. Zíbrt v Českém lidu XIX, 1910, str. 442—444 a nově vydal Jos. Hrabák v edici Staročeské drama, 1950, str. 191—197.

⁹ Otiskl Č. Zíbrt ve spise Jak se kdy v Čechách tancovalo, str. 151—160.

¹⁰ Otiskl Fr. Prusík ve VKČSN 1891, str. 57—104.

¹¹ Konečně u Mouřenina není to ani tak jednoduché, protože na př. Věk člověka

byl napsán nejen podle Wickramova spisu *Die zehen Alter* z r. 1560, ale i podle prózy B. Paprockého *Třinácte tabulí věku lidského* z r. 1601.

¹² O úloze židů v českém hospodářském a společenském životě srov.: J. Janáček, *Dějiny obchodu v předbělohorské Praze a A. Klíma, Manufakturní období v Čechách* (obojí Praha 1955). Ze starších děl je na dokumenty z let 906—1620 bohatá dvoudílná práce B. Bondy—Fr. Dvorský, *K historii židů v Čechách, na Moravě a v Slezsku* (Praha 1906).

¹³ Zdeněk Tobolka, *Knihopis českých a slovenských tisků, díl II, část V*, str. 91—95.

¹⁴ Jde o exemplář, který získal V. A. Francev v Kazani ze soukromého majetku: srov. Č. Zíbrt, *Staročeské divadlo o čarovných housličkách T. Mouřenina* z r. 1604 v Kazani. (*Národní politika* 1914, č. 109 z 22. dubna.)

¹⁵ U Tobolky, cit. dílo str. 92, uvedena sign. 27 E 17.

¹⁶ Zíbrtův otisk v citovaném díle je velmi nepřesný; autor neuvádí, z kterého exempláře skladbu otiskl, a jeho text se neshoduje s žádným z našich tisků; je asi kombinací textů několika, při čemž Zíbrt pravděpodobně vycházel z E.

¹⁷ Látku, zpracovanou Mouřeninem, nacházíme i v našich pohádkách, na př. u Jos. St. Menšíka. *Moravské národní pohádky a pověsti z okolí jemnického* (Brno 1858, č. 57), u B. M. Kuldy, *Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry* (Praha 1874, č. 116) nebo v edici *Národní pohádky, písně, hry a obyčeje* (vydal literární řetnický spolek »Slavia«, Praha 1878, II, č. 18). Zajímavá verse naší látky s názvem o Jaromírovi je pojata do výboru pohádek B. Čecha *O králích a vílách* (Praha 1940, str. 141—144). Jos. Kubín poznamenává ve svých *Lidových povídkách z českého Podkrkonoší* (Praha 1922, I, 163) o vypravěči povídek Františku Kocourkově, že »znala hojný rejstřík *písníček*, jimiž ráda oživovala zábavu. Mnohé z nich s pelem starobylosti (př. o smrti z Indie, o *pacholku s kuší a housličkami*) jsem jinde v čes. lidu neslyšel.

¹⁸ Srov. báseň *Hrozný osud basy od Silorada* (Patrčky) v *Čechoslavu* z r. 1820, str. 257—258. O thematicce čarovného nástroje, při němž musel každý chtít nechtě tančit, a o jejím rozšíření v evropských literaturách pojednává J. Bolte v knize *Das Märchen vom Tanze des Mönches im Dornbusch* (Berlín 1892); na tuto práci a na její dodatky v *Archiv f. n. Sprachen*, XC, str. 289—295, upozorňuje i Zíbrt v citovaném spise na str. 204.

¹⁹ Domnívám se, že případy, kdy pravidelný sružený rým je porušen vynecháním jednoho verše, jsou tiskové chyby, a proto jsem nevěnuji pozornost.

²⁰ Tiskové chyby jsou na př.: utratím to s ním po groše (D 167), ... po troše (ostatní texty); na památku těmto darhám (I 462), ... těmto drahám (ostatní).

²¹ Stanovení zákonitosti vývoje změn mezi jednotlivými tisky první redakce znesnadňuje skutečnost, že neznáme dataci většiny tisků (většinou není uveden ani vydavatel, ani místo vydání; údaje o nich by při určování datace jistě pomohly). O chronologické zařazení tisků se pokouší Tobolka v cit. díle, str. 91—93. Tisk I považují za starší než D, E, F, G; domnívám se, že vznikl v první polovině 18. stol.

²² Varianty A: selském B — sedském A; A o poběhlém židu B — I o poběhlém židu A; jak B — jakž A; ten pacholek B — týž pacholek A. Tituly C, D, E, F, G, I se v podstatě shodují; jsou kratší než název B: liší se od něho vynecháním vložených vět »co potom za ně koupil a zjednal« a »který před morem utekl, jak ho ten pacholek do hustého trní přivedl, že v něm nahý tancovati musil a hrozně se po všem těle zdrápal«.

²³ Židovo jednání s rychtářem připomíná krátkou scénou z *Historie duchovní o Samsonovi* (vytištěna u Daniela Sedlčanského r. 1608, MK, 27 F 7); v tomto interludiu žádá žid rychtáře o rozsouzení pře s Hellueni, který mu vnučil palici za 30 dukátů. Praetor řeší spor ve prospěch Hellua, který za to děkuje výmluvným dvojverším:

Z nálezu, pane rychtáři, děkuji
a vám tedky pár dukátů daruji.

²⁴ »Závěrek« první redakce nám označuje autora:

Věrnáť jest pravda: čiň právě,
tak zažiješ všeho zdravě.
Ta rada jest povědína
od Tobiaše Mouřenína.

Podobně v německém originále:

Das man also pflęgt zu sagen:
Handele recht, so geschiecht dir recht!
Ein selig Nacht wüntscht euch
Ditterich Albrecht.

²⁵ Vyšel jen dvakrát, 1599 a 1618, jak potvrzuje Goedeke, srov. pozn. 4. Nelze ovšem vyloučit opravu nebo doplnění údajů o Dietrichu Albrechtovi v novém vydání Grundrissu; ve 14. svazku tohoto nového vydání je totiž poznámka, že svazky I.—III. a V.—VII. nevyjdou v nezměněné podobě, ale v novém zpracování.

²⁶ Srov. Hrabákovu edici Sedmi interludií V. F. Kocmánka, ČSAV, Praha 1953.

²⁷ Až po dokončení této práce dostalo se mi do rukou další vydání »historie« (NUK. 54 H 1235) s názvem »Kratochvilná historie o jednom sedlském pacholku, který za tři groše tři léta sloužil, ku které přidána jest příkladná činohra o jednom neposlušném synu ve čtyřech osobách«. Tato nejmladší verze (pokud se mně zatím podařilo zjistit), vytištěná v Skalici u Jozefa Škarničla r. 1877, patří do první redakce, od níž se odlišuje na několika místech vypuštěním nebo přidáním verše a neumělou snahou o jazykovou modernizaci.

ПОВЕШЬ ОБ ОДНОМ БАТРАКЕ ТОБИАША МОУРЖЕНИНА

Статья посвящена истории текста одноактной пьесы Повесть об одном батраке, которая рассказывает о волшебной скрипке — когда на ней играют, каждый должен волей-неволей танцевать. Пьеса не оригинальна: ее автор Тобиаш Моурженин из Литомышля написал ее в 1604 г. по немецкой пьесе Дитриха Альбрехта, изданной в 1599 г. в Эрфурте. Пьеса Моурженина была очень популярна, и поэтому была часто в 17-ом и 18-ом веках переиздана, большей частью без упоминания даты и места издания. Автор статьи приводит 10 различных сохранившихся изданий пьесы и рассматривает две редакции. Грамматические и стилистические и рифмовые особенности 8 изданий первой редакции являются доказательством стремления оформителей приблизить произведение народу, подкрепить народность его речи. Вторая редакция под названием Смешное происшествие с одним батраком, представлена двумя текстами (старший обозначен Н, младший СН) и отличается от первой редакции идеей, содержанием и композицией. Из первой редакции в Н перешла только приблизительно одна восьмая первоначального количества стихов, в СН и этот остаток в большей части стилистически изменен, но структура языка в сущности одинакова. Во второй редакции — по сравнению с первой — изменения тоже в распределении ролей: там или замена одного актера другим, или появление статистов. Основная разница между обеими редакциями в том, что во второй редакции критическое отношение автора приобретает идейную остроту: народный герой (батрак) противопоставляется паразитам общества (еврей — ростовщик, городской староста и члены городского совета). „Повесть“ в первоначальной редакции с этической тенденцией становится во второй редакции резкой сатирой, которая высмеивает продажное городское право и его представителей. Действенность пьесы и ее сатирическое окончание во второй редакции усиливается даже выбором слов (грубые выражения и обороты речи). Вторая редакция интересна в отношении лексики также тем, что здесь рядом стоят элементы традиционного „литературного“ чешского языка и элементы разговорной чешской речи. Пьеса своим действием и драматической формой относится к типу послебелогорских кратких пьес, так называемых интерлюдий. Во сравнении с интерлюдиями, которые в социальном отношении являются неопределенными, упомянутая пьеса отличается тем, что автор стоит на стороне представителя эксплуатируемого народа.

(Перевод автора.)

ZUR MOURENINS GESCHICHTE VON EINEM BAUERNKNECHT

Die Abhandlung befasst sich mit der Textgeschichte des Einakters »Geschichte von einem Bauernknecht«, der die Geschichte von der Zaubergeige bearbeitet, bei deren Klänge jedermann tanzen musste, ob er wollte oder nicht. Das Spiel ist nicht ursprünglich: sein Verfasser Tobiáš Mouřenín von Litomyšl hat es 1604 nach einem deutschen, 1599 in Erfurt erschienenen Spiel von Dietrich Albrecht bearbeitet. Mouřeníns Spiel war sehr beliebt und wurde daher im 17. und 18. Jahrhundert häufig herausgegeben, meistens jedoch ohne Angabe des Erscheinungsorts und -datums. Verfasser der Abhandlung vergleicht 10 verschiedene erhaltene Drucke des Spieles und arbeitet unter diesen zwei Redaktionen heraus.

Die zwischen diesen Fassungen bestehenden grammatisch-stylistischen Veränderungen und Reimveränderungen sind ein Beleg dafür, inwiefern die Bearbeiter bestrebt waren das Spiel dem volkstümlichen Publikum näherzubringen und die Volkstümlichkeit seiner Sprache zu verstärken. Die zweite Redaktion mit dem Titel »Směšný příběh o jednom selském pacholku« ist durch zwei Texte vertreten (der ältere wird als H, der jüngere als Ch bezeichnet) und unterscheidet sich von der ersten Redaktion sowohl in ideologischer, als auch in kompositioneller und inhaltlicher Hinsicht. Aus der ersten Redaktion wurde in H ungefähr nur ein Achtel der ursprünglichen Verszahl übernommen, die Sprachstruktur in beiden Redaktionen bleibt jedoch dieselbe. In der zweiten Fassung findet man im Vergleich mit der ersten Redaktion einige Veränderungen in der Besetzung der Rollen: es handelt sich um Veränderungen des Rollenbestandes oder um eine Einführung der Statisten. Der wesentliche Unterschied zwischen beiden Fassungen besteht jedoch darin, dass die kritische Einstellung des Verfassers in der zweiten Fassung an ideologischer Schärfe gewinnt: der Volksheld (der Knecht) wird da zu den Parasiten der Gesellschaft (der jüdische Wucherer, der Stadtrichter und die Schöffen) in Gegensatz gestellt.

Die ursprüngliche »Historie« mit moralischer Tendenz, wie sie die Drucke der ersten Fassung repräsentieren, wird in der zweiten Fassung zu einer scharfen, das bestechliche Stadtrecht und seine Repräsentanten verhöhnenden Satire. Die Wirksamkeit der Dichtung und ihre satirische Zuspitzung wird in der zweiten Fassung auch durch die Auswahl der Worte verstärkt (Peiorativa und Redewendungen aus der Umgangssprache). In lexikalischer Hinsicht ist die zweite Fassung auch darin von Belang, dass in ihr traditionelle Elemente der »literarischen« tschechischen Sprache und Elemente der tschechischen Umgangssprache nebeneinanderstehen. Durch seine Handlung und dramatische Form knüpft sich das Spiel an den Typus der Kurzspiele des 17. Jahrhunderts, der sogenannten Zwischenspiele. Aber im Vergleich mit den Interludien, die sozial nicht eindeutig sind, klingt unsere Dichtung ganz eindeutig dadurch aus, dass sie Partei für das unterdrückte Volk nimmt.

(Übersetzt von M. Beck.)